

Səriyyə Hüseynli
Azərbaycan Dillər Universiteti

İBTİDAI SINIFLARDƏ İNCƏSƏNƏT NÜMUNƏLƏRİNDƏN İSTİFADƏNİN NƏZƏRİ VƏ PRAKTİK MƏSƏLƏLƏRİ

Açar sözlər: *ibtidai siniflər, incəsənət nümunələri, nəzəri məsələlər, estetik inkişaf*

Keywords: *elementary grades, art samples, theoretical issues, aesthetic development*

Ключевые слова: *начальные классы, виды искусства, теоретические вопросы, эстетическое развитие*

Məlumdur ki, təlim prosesində incəsənət nümunələrindən istifadə etmək ibtidai sinif şagirdlərində ruh yüksəkliyini artırır, daha çox fəallıq göstərməyə imkan yaradır. Mövcud vəziyyətlə əlaqədar olaraq məktəblilərin sağlamlığının qorunması və təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün ümumtəhsil məktəblərinin ibtidai siniflərində incəsənətin müxtəlif növlərindən istifadənin əsas şərtlərini aşağıdakı kimi izah etmək olar:

– İlk növbədə, qeyd etmək lazımdır ki, bu işdə bütün məktəb işçilərinin və fənn müəllimlərinin birgə iştirak etməsi məktəblilərin ruhlanması üçün daha təsirlidir. Bu iş yalnız Təsviri incəsənət, Musiqi dərslərində deyil, Azərbaycan dili, Riyaziyyat, İngilis dili, Həyat bilgisi, Texnologiya və Fiziki tərbiyə dərslərini də əhatə etməlidir. Birlikdə maraqlı tədbirlər – rəsm müsabiqələri, söhbətlər, məruzələr, mühazirələr təşkil etmək, idman yarışları keçirmək şagirdlərdə təhsilə marağı artırır. Bütün fəaliyyətlər sağlamlığın qorunması və təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsi sahəsində təhsil fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə yönəlir;

– Bu gün müxtəlif yaşdakı uşaqlarda fiziki fəaliyyətdə kəskin geriləmə var. Pandemiya dövründə şagirdlərlə onlayn dərslərin keçirilməsi vəziyyətdən çıxış yolu olsa da, onların fiziki fəaliyyətinə mənfi təsir göstərir. Fiziki məşğələ öz növbəsində, fiziki vəziyyəti yaxşılaşdırmaq və ya qorumaq üçün həyata keçirilən müxtəlif planlı, strukturlaşdırılmış və təkrarlanan bədən hərəkətlərinə aiddir. Dərslər zamanı skelet sisteminin fəaliyyəti üçün tapşırıqların, bədən tərbiyəsi dəqiqlərinin həyata keçirilməsi məqsəduyğundur.

S.İ.Seyidov., M.Ə.Həmzəyev kiçik yaşlı şagirdlərin psixoloji problemlərindən bəhs edərək yazırlar: “*Məktəbə təzəcə gələn uşaqların qarşılaşdıqları çətinliklərdən biri də ondan ibarətdir ki, ilk dəfə olaraq məktəbdə həyata keçirməli olduqları dərinləşmiş məhsuldar zehni iş onlardan həvəslə, emosiyalarını saxlaya bilmək, təbii hərəkəti fəallığı tənzim etməyi, diqqətini tədris məsələləri üzərində cəmləşdirməyi və saxlaya bilməyi tələb edir. Lakin kiçik məktəblilərin heç də hamısı bunlara əməl edə bilmirlər. Onlardan çoxu asanlıqla və tez yorulurlar*” [6, s.237]. Müşahidələr göstərir ki, bu məsələdə məhz incəsənət nümunələrindən

istifadə etmək şagirdlərin təlim prosesinə adaptasiya olunmasına kömək edir. Beləliklə şagirdlərin fəallığı artmaqla yanaşı, yorğunluqları aradan qalxır, yeni biliklər qazanırlar. Azərbaycan musiqisi, rəssamlığı, folkloru haqqında məlumatlar verməklə təlim prosesini zənginləşdirir və şagirdlərin məktəb həyatına adaptasiya olunmasına imkan yaradır.

F.B.Sadiqov millətimizin qədim dövrlərdən bəri qoruyub nəsilədən nəsilə ötürdüüyü adət-ənənələri, tədbirləri, nəğmələri, musiqini dəyərləndirərək yazır: *“Cəmiyyətdə kütlələrin yaratdığı adətlər, ənənələr, mərasimlər, tədbirlər, bayramlar bütün xalqın estetik mədəniyyətinin bariz nümunəsini özündə əks etdirir. Bütün bunlar isə deməyə əsas verir ki, estetik tərbiyə insanların fərdi davranış və fəaliyyətində, həmçinin cəmiyyətdə, təbiətdə və incəsənətdə olan gözəlliklərin təmkinlə duyulması, şüurlu qavranılması və düzgün qiymətləndirilməsi bacarığının inkişaf etdirilməsi, formalaşdırılması və vərdişlərə çevrilməsi prosesidir [5, s.362].*

Şagirdlərin bədii inkişafı məktəbin humanistləşdirilməsinə aparan bir yol kimi görünür. Buna görə də təlim prosesində incəsənət nümunələrindən istifadə həm də şagirdlərdə həyata estetik münasibət tərbiyə etmək deməkdir.

Y.A.Medvedeva şagirdlərin yaradıcı inkişafında təhsillə mədəniyyətin inteqra-siyasına üstünlük verərək yazır: *“Cəmiyyətin və insanın inkişafında əhəmiyyətli proseslərdən biri təhsillə mədəniyyətin integrasiyasıdır. Bu, sosiomədəni situasiyalarda “mədəniyyət insanını” tərbiyələndirməyi, yaradıcılıq baxımından özünü reallaşdırmaq qabiliyyətlərini formalaşdırmağı nəzərdə tutur. Humanist, şəxsiyyətyönlümlü tərbiyənin əsas dəyərləri bunlardır: insan – tərbiyə predmeti kimi, mədəniyyət – şəxsiyyəti formalaşdırən və qidalandıran mühit kimi; yaradıcılıq – mədəniyyət prosesində insanın inkişaf üsulu kimi” [7, s.7].*

Həyata estetik münasibət dünyada hər bir insan varlığı üçün zəruri olan xüsusi bir keyfiyyətdir. O, aşağıdakı qabiliyyətlərdə ifadə olunur:

- özünü sonsuz ətraf aləmin ayrılmaz hissəsi kimi hiss etmək;
- ətraf aləmdə öz rolunu görmək;
- başqa insanlara və ümumilikdə bəşər tarixinə və mədəniyyətinə aid olduğunu hiss etmək;
- dünyada zərər gətirən əməllərdən (münaqişələr, müharibələr) xəbərdar olmaq;
- ətrafındakı insanlar üçün, həmçinin ekoloji problemlər üçün məsuliyyətini dərk etmək.

Bu keyfiyyətlərin inkişafı əxlaqi, ekoloji, vətənpərvərlik və digər təhsil növləri üzrə aparılan işlər üçün möhkəm zəmin yaradır. İbtidai təhsildə incəsənət nümunələrindən istifadənin əsas məqsədi şagirdlərin milli və dünya mədəniyyəti ilə tanış edilməsi, onlarda bədii, yaradıcı, estetik, mənəvi və əxlaqi keyfiyyətlərin formalaşdırılması və inkişafıdır.

İbtidai siniflərdə incəsənət nümunələrindən istifadə aşağıdakı istiqamətlər üzrə tətbiq edilmişdir:

1. I sinifdə müxtəlif bədii materiallarla, onlarla işləmək üsulları ilə tanışlıq. Keçilən mövzular üzrə sadə rəsmlərin çəkilməsi, fiqurların düzəldilməsi.

2. II sinifdə şagirdlərin incəsənət aləminə daxil edilməsi. Onların ətraf aləmlə emosional əlaqəli şəxsi müşahidələri, fikirləri, ideyaları və s. Mövzunun dərk edilməsində incəsənət nümunələrinin əhəmiyyətli rolu.

3. III sinifdə şagirdlərin ətraf aləmdəki gözəlliyə münasibəti. Müstəqil fikirlərin söylənilməsi.

4. IV sinifdə hər bir xalqın bədii yaradıcılığının çoxşaxəli olması haqqında təsəvvürlərin formalaşdırılması.

Görülən işlərə aludəçilik uşaqlarda maraq, sərbəstlik və öz imkanları qarşısında heyrat yaradır. Dərslərin qeyri-ənənəvi keçirilməsi şagirdləri birgə komanda ilə çalışmağa sövq edir. Bunlardan biri də yaradıcı layihələrdir.

Bu dərslərdə şagirdlər fəal surətdə fikirləşir, onlarda iradə və yaşidləri ilə birgə işləmək həvəsi yaranır.

Şagirdlərin seçimi ilə layihə dərsləklərdə verilən müxtəlif mövzularda yerinə yetirilir: gül işi, dizayn, dekorativ incəsənət və s. I sinifdə layihə üzərində işləmək qeyri-mümkündür, çünki uşaqlar oxumağı, yazmağı, təhlil etməyi bacarmırlar. Buna görə də ilin birinci yarısında uşaqlarla müəllimin köməyi ilə tədricən hazırlıq mərhələsi həyata keçirilir: bura şagirdlərin yaradıcılıq işləri (rəsmlər, təbiiqetmə, şifahi hekayələr) daxil olur ki, bu prosesdə onlar təhlil etməyi, fikir söyləməyi öyrənirlər. İlin ikinci yarısında uşaqlar artıq oxumağı bacarır, ilkin yazı bacarıqlarını mənimsəyir, sual-cavablarda iştirak edirlər. Buna görə də bu zaman layihə üzərində işin həcmi genişləndirmək və buraya yalnız rəsmləri deyil, müəllimlə birlikdə tərtib edilmiş plana əsasən məlumat toplusunu da daxil etmək mümkündür. Kiçik yaşlı məktəblilərin inkişaf xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq I sinif şagirdi öz "kiçik dünyası" üçün ("Məktublar şəhəri", "Canlı əlifba", "Tapmacalar kitabı") ən yaxın və mənalı mövzular təklif edir ki, bu da "Azərbaycan dili" dərslərində daha səmərəli həyata keçirilir.

I və II sinifdə uşaqlara bir qrupda necə işləmək öyrədilir. Çünki uşaqların bir-biri ilə anlaşması, ortaqların birliyi gəlməsi çox çətindir. Bizim vəzifəmiz uşaqlara qarşılıqlı ünsiyyət və anlayışı düzgün şəkildə aşılamaqdır. Bu dövrdə uşaqlar kitabxanada kitabla birgə işləməyi, müəyyən bir mövzuda müxtəlif mənbələrdə lazım olan məlumatları tapmağı, layihələr hazırlamağı və onları qorumağı öyrənirlər. ("Azərbaycanın şəhərləri", "Atalar sözləri", "Bəşirtilərdə naxışlar və bəzəklər", "Mənim şəcərəm").

Layihə fəaliyyətləri III və IV siniflərdə tam olaraq başlayır.

Layihələrin müəllifləri şagirdlər özləri olduqda, yəni maraqlandıqları mövzularda yaradıldıqda və özləri tərəfindən təklif edildikdə, onlar nəticə əldə etmək üçün xüsusi fəallıq və şəxsi maraq göstərirlər.

Layihə fəaliyyətinin bacarıqlarını formalaşdıqca uşaqlar fərdi layihələrdən ("Mənim şəcərəm", "İnsanlara verilən sərvət", "Doğma yurdun gözəlliyi" – foto hekayəsi), qrup layihələrinə keçirlər və birlikdə çalışırlar ("Məktublar şəhəri", "Ətrafdakı gözəlliklər", "Canlı əlifba" və s.). Daha sonra sinif layihələri planlaşdırılır ("Söz haqqında hekayə", "Riyaziyyat nağılları" və s.).

İbtidai siniflərdə layihənin müddətini 1-2 dərs və ya sinifdənkənar işlərdə 1-2 həftə ilə məhdudlaşdırmaq məsləhətdir. Bir layihə üzərində işləyərkən şagirdlərlə ekskursiyalar, müşahidə gəzintiləri, sosial sorğular (anketlər, müsahibələr və s.) keçirilir.

Kompyuter texnologiyaları fərdi və qruplarla iş formalarını optimal surətdə birləşdirməyə imkan verir. Qrup işləri daha müvəffəqiyyətlə keçir. Təqdim olunan mövzuların öyrənilməsində uşaqlar çox mehribanlıq və birlik nümayiş etdirirlər. Hər biri öz tapşırığını layiqincə yerinə yetirir. Təqdimatlar rəngarəng və məzmunlu alınır.

Çətin zəhmət sayəsində uşaqlar işlərinin uğurunu yaşayırlar. Uşağa inam, ona güvənmək, öz ideyalarını həyata keçirmə və özünü təsdiqləmə istəklərinin dəstəklənməsi yaxşı nəticələr verir. Dərsin sonunda hər bir uşağın ruhunda bir yaradıcılıq nişanəsinin qalması vacibdir.

Binar dərslərdə incəsənət nümunələrindən istifadə. Azərbaycan dili akademik bir fənn olaraq kiçik yaşlı məktəblilərin estetik tərbiyəsi problemlərini uğurla həll etməyə imkan verir. Bədii əsərlərə müraciət etmək Azərbaycan dili dərslərinin sərhədlərini genişləndirir, məktəblilərə rəsm və musiqi dilini ana dilinə “çevirməyi”, dünyanın estetik qavrayışını şifahi səviyyədə ifadə etməyi öyrətməyə imkan verir. Azərbaycan dili dərslərində musiqinin istifadəsi şagirdlərin yaradıcı nitq qabiliyyətlərinin inkişafı üçün böyük əhəmiyyətə malikdir.

Məlumdur ki, inkişaf etmiş bir emosional sahə şagirdlərin həm zehni, həm də nitq fəaliyyətini stimullaşdırır, çünki incəsənət intensiv şəkildə yaradıcılığı, emosional həssaslığı və yaradıcı təxəyyülünü inkişaf etdirir.

Artıq ibtidai siniflərdə musiqi əsərlərinin cəlb edilməsi ilə əlaqəli nitqin inkişafı üçün təlim sistemi inkişaf etdirmək mümkündür. Qeyd etmək lazımdır ki, musiqi proqramı və metodik vəsaitləri “Azərbaycan dili” [3] fənninin digər bölmələrini öyrənmək üçün dərslərdə musiqidən istifadə etmək üçün böyük imkanlar yaradır. Beləliklə, musiqi bu işdə emosional stimulaşdırıcı rolunu oynaya bilər (rəsm çəkmək, şəxsi təəssüratlar və ya təqdimata əsaslanan inşa), duyğuların və emosiyaların ifadəsinə kömək edir. Azərbaycan dili dərslərində səslənən bir musiqi onun ayrı-ayrı mərhələsinin atmosferini yaxşılaşdırır, şagirdlərin mövzuya marağını yüksəldir. Təcrübə göstərir ki, musiqi, eyni zamanda, məktəblilərin yaradıcı nitq qabiliyyətlərinin inkişafına kömək edir, şagirdlər arasında ünsiyyətin intensivliyini artırır. Daha doğrusu, bu cür təlim musiqinin məzmununu sözlərdə təəcəssüm etməyə və ona uyğun olan obrazlı və ifadəli dil vasitələri tapmaq üçün yaradıcılıq qabiliyyətini aşkar etməyə imkan verir. Aşağıda II sinifdə “Azərbaycan dili” dərindən bir fraqmenti nəzərinizə çatdırırıq:

Tədqiqatın aparılması: Müəllim şagirdlərə şəkillər verir və onları cütlərə ayıraraq iş vərəqləri paylayır. Həmçinin incəsənət növü kimi sözlərə uyğun musiqi parçalarının və yaxud mahnıların, həmçinin şeirlərin tapılması tövsiyə olunur. Bu, mövzuya marağı artırır.

I cüt:

1. Verilmiş sözlərin içərisindən hansı sözlərin yerindən asılı olmayaraq həmişə böyük hərflə yazıldığını seçin və qaydaya əsasən izah edin.

2. Bu sözlərə aid mahnı və ya musiqi parçası tapın.

Qızıl gül, Könül, Şəki, Dəniz, Qızıl, Neftçi, Tıq-tıq xanım, Sürücü, Mübariz, Aslan, Xəzər, Toplan, Təyyarəçi ("Qızıl gül" mahnısı, "Neftçilər" mahnısı, "Tıq-tıq xanım"ın mahnısı, dənizi tərənnüm edən musiqi parçası, "Vətənimin qəhrəmanı" və s.)

II cüt:

1. Verilmiş sözlərin içindən həm böyük, həm kiçik hərflə yazılan sözləri seçin və izah edin.

2. Sözlərə aid mahnı və ya musiqi parçası tapın.

Solmaz, Külək, Metro, Arzu, Gəncə, Lalə, Uğur, Azərbaycan, Prezident, Daşqın ("Balaca pişik" mahnısı, "Bakı metrosu", "Gəncə" mahnısı, "Azərbaycan" mahnısı və s.)

III cüt:

1. Sözlərin içindən şəhər adlarını seçib yazın. Birini cümlədə işlədin.

2. Sözlərə aid mahnı və ya musiqi parçası tapın.

siçan, at, kür çayı, Lənkəran, kompüter, Moskva, məktəb, Türkiyə, İstanbul, Fransa ("Lənkəran" mahnısı, Məktəb valsı, "Köhlən atım" mahnısı və "Azərbaycan – Türkiyə" mahnılarının səsləndirilməsi)

IV cüt:

1. Hansı şəkil ad vermək olar? Həmin sözdən cümlə qurun.

2. Şəkillərə aid mahnı və ya musiqi parçası tapın.

("Ağ alma" mahnısı, "Kukla" mahnısı, "Azərbaycan" mahnısı, musiqidə təbiətin təsviri, "Oynaq topum" mahnısı).

V cüt:

1. Nöqtələrin yerinə uyğun adları yazın.

2. Cümlələrə müvafiq mahnı parçası seçin.

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidentidir.

2. şəhəri gündən-günə gözəlləşir.

3. ilə mehriban və qardaş ölkələrdir.

4. dənizində çoxlu balıq var.

("Bakı" haqqında mahnı, "Azərbaycan-Türkiyə" mahnısı, "Xəzər" dənizini təəssüm etdirən musiqi parçasının dinlənilməsi)

VI cüt:

1. Cədvəlin xanalarına uyğun gələn sözlər yazın.

2. Adlara müvafiq mahnı və musiqi parçaları tapın.

Ölkə adı Kənd adı Dağ adı ("Kəndimiz" mahnısı, "Dağlar" mahnısı).

VII cüt:

1. Vətən müharibəsi Şəhidləri haqqında bildiklərinizi danışın. “Şəhid” sözünü cümlədə işlədin və bildiyiniz şeirləri söyləyin.

ŞƏHİDLƏRİMİZ NURLU ŞƏHİDLƏRİMİZ

Ucadan ucadır Şəhid adınız, Döyüş şücaətiniz
Vətənə sədaqət olub andınız. Dillərə dastan oldu.
Qəlbərdə yaşayıb, ölməz oldunuz, Uca Şəhid adınız
Nur üzlü, qəhrəman Şəhidlərimiz, Tarixlərə yazıldı.
Sizinlə fəxr edir bu Vətənimiz! Vətən qəhrəmanları
Nurlu Şəhidlərimiz.
Qarşınızda baş əyib,
Rəhmət diləyirik biz! [4]

Şeirlərin müəllifi: Kifayət Məmmədova

2. Qəhrəman sözünü iki mənada cümlədə işlədin. Ad bildirən sözün altından xətt çəkin.

2.Qəhrəmanlara aid mahnı tapın.

(“Azərbaycan əsgəri” marşı)

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi.

Cütlər işin nəticələrini təqdim edir. İş vəərəqləri lövhədən asılır. Şagirdlərin təqdimatından sonra müəllim cavabları sistemləşdirir, şagirdlərə suallar verilir. Uşaqlar seçilən musiqilərin uyğun olub olmadığını müəyyənləşdirirlər:

1. Hansı sözlər böyük hərflə yazılır?

2. Nə üçün?

3. Sözü böyük hərflə nə zaman yazırıq?

Nəticə və ümumiləşdirmə:

Müəllim şagirdlərin diqqətini tədqiqat sualına yönəldərək qeyd edir ki, ad bildirən sözlər yerindən asılı olmayaraq həmişə böyük hərflə yazılır. Belə sözlərin böyük hərflə yazılmasının əsas xüsusiyyəti onların xüsusi adlar olmasıdır. Bu cür sözlər onlara verilən xüsusi adlara görə fərqlənir. Müəllim, həmçinin təqdim edilmiş musiqi parçalarının və mahnıların düzgün seçilməsini, hansı janra aid olduğunu müəyyənləşdirir və uşaqları rəğbətləndirir.

Beləliklə, ibtidai siniflərində incəsənətin müxtəlif növlərindən istifadənin əsas şərtlərini nəzərə almaqla, həmçinin qarşıya qoyulmuş məqsədə və irəli sürdüyümüz vəzifələrə nail olmaqla tədqiqat işinin nəticələrini uğurlu hesab etmək olar.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. “Azərbaycan müəllimi”, - 2013, 25 oktyabr, № 41.
2. Cəlilova, Y., Cəfərzadə K.Təsviri incəsənət II sinif. Bakı:Yaznaşr,-2014, -56 s.
3. İsmayilov, R., Orucova, G., Xəlilov, Z., Cəfərova, D. Azərbaycan dili II sinif. Bakı: Altun kitab, - 2018, 207 s.
4. Məmmədova, K.R. Şeir və tapmaca çələngi. - Bakı: ADPU, -2021, -66 s.
5. Sadıqov F.B.Pedaogika. bakı 2008, 448 s.
6. Seyidov S.İ., Həmzəyev M.Ə. Psixologiya Bakı: YYSQ, 2014, 434 s. (s.237).

7. Медведева Е.А. Познание мира культуры ребенком с ограниченными возможностями здоровья. 2-изд, Москва: «Издательство Юрайт», 2017, 82 с.

Summary

Theoretical and Practical Issues of Using Art Examples in Primary Grades

The article reveals the theoretical and practical issues of the use of arts in the educational process. The conditions and directions of the use of types of art in the process of teaching various subjects are indicated. The special importance of the introduction of the design method in the primary grades is noted when using different types of art. The author offers excerpts from lessons in which music and visual activities were used. At the end, the conclusions are indicated.

Резюме

Теоретические и практические вопросы использования примеров искусства в начальных классах

В статье раскрываются теоретические и практические вопросы использования видов искусства в учебном процессе. Указываются условия и направления использования видов искусства в процессе преподавания различным предметам. Отмечается особое значение внедрения метода проектирования в начальных классах при использовании разных видов искусства. Автор предлагает фрагменты из уроков, в которых были использованы музыка и изобразительная деятельность. В конце указываются выводы.

Rəyçi: dos.V.P.Bəşirov